

*Josip Ježovita*³⁴*Miriam Mary Brgles*³⁵*Toni Ćosić*³⁶

POVEZANOST RELIGIOZNOSTI I STAVOVA O KLIMATSKIM PROMJENAMA TEMELJEM *EUROPEAN SOCIAL SURVEY*

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/1059014/EUGB5976>

Sažetak

Dokazano je da klimatske promjene ne predstavljaju samo prirodnu transformaciju, već su duboko povezane s ekonomijom, društvom i kulturom. Religija je dio društvenoga i kulturnoga sustava, ali se ne može sagledavati samo iz perspektive izoliranoga društvenoga podsistema jer se duhovnost ne razmatra odvojeno od tjelesnoga postojanja (Haberman, 2021). Za dublje razumijevanje transformacija vezanih uz klimatske promjene važno je istraživati načine na koje je religija uključena u ljudska iskustva, percepcije i ponašanja vezana uz klimatske promjene. Religija se smatra važnom zbog prevođenja globalnog diskursa u lokalno razumljivije oblike (Haberman, 2021). U radu se analizira odnos između određenih karakteristika religioznosti i religioznoga djelovanja te stavova o globalnim klimatskim promjenama kod stanovnika Hrvatske. Analiza je provedena na podacima „European Social Survey“, a rezultati HI-kvadrat analize pokazuju se da postoji statistički značajna, ali relativno slaba veza između promatranih indikatora i stavova, što je u skladu s pojedinim prijašnjim istraživanjima. Doprinos rezultata može se vidjeti u dobivanju pregleda stanja i u objašnjenju smjera i intenziteta pojedinih povezanosti između religioznosti i stavova o klimatskim promjenama ispitanika u hrvatskome kontekstu.

Ključne riječi: društvo, European Social Survey, klimatske promjene, religioznost, transformacija

³⁴ Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu, Hrvatska, josip.jezovita@unicath.hr

³⁵ Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu, Hrvatska, miriam.brgles@unicath.hr

³⁶ Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu, Hrvatska, toni.cosic@unicath.hr

Uvod: osnovni problemi proučavanja okoliša, održivosti i klimatskih promjena u sociološkoj disciplini

Kvantitativne, a osobito kvalitativne studije iz raznih dijelova svijeta pokazuju različite perspektive, pa se klimatske promjene percipiraju u nekim društvima/zajednicama kao rizici, a u drugima se iskazuje skepsa prema globalnim narativima o klimatskim promjenama i čimbenicima koji ih uzrokuju (Beck i Miller, 2000; Slimak i Dietz, 2006; Showalter, 2019; Bertana, 2020; Rubow, 2021).

Karl Werner Brandt (1998) iznio je tri perspektive proučavanja okoliša u sociologiji (njem. Umweltsoziologie):

1. promatračka perspektiva (*Die Beobachter* innen Perspektive*),
2. problemska perspektiva (*Die problembezogene Perspektive*) i
3. refleksivna perspektiva (*Die reflexive Perspektive*).

Unutar refleksivne perspektive razvijeno je pak pet modela o odnosu društva i prirode u sociologiji:

a) Prvi pripada Teoriji društva u 19. st. (Comte, Spencer, Marx) koja drži da je društvo oslobođeno od „prirodnih prisila“, ali zauzvrat podjarmljuje prirodu.

b) Drugi se odnosi na tzv. *klasične sociologe* (Durkheim, Weber, Mead, Schütz, Parsons, Habermas, Luhmann...) gdje je priroda naširoko zanemarena.

c) Treći se odnosi na *Environmentalism* (Carson, Ehrlich, Lovelock), gdje se priroda razmatra kao žrtva društvenoga nasilja.³⁷

d) Četvrti model je socijalna ekologija (Geddes, Godelier, Bookchin, Beck, Latour...) izražava simetričnost, odnosno ko-evolucijski odnos između društva i prirode.

(Fischer-Kowalski i Schaffartzik, 2020, 270)

Naime, osim što je dugo vremena zastupan dualizam u odnosu prirode i društva u sociologiji, ne može se reći da je pojavom socijalne ekologije i promatranja društva i prirode kao ko-evolucijskoga odnosa došlo do uzleta u disciplini. Primjerice, Geddesa se smatra osnivačem socijalne ekologije,

³⁷ Primjerice, vidi: Koehersen i sur (2021) za raspravu koliko je „zelen“ religijski environmentalizam i o „ozelenjivanju“ socijalna nauka Crkve enciklikom *Laudato Si* (2015) pape Franje.

koji je odnos između ljudi i njihovih okruženja učinio središnjim za individualnu i društvenu dobrobit (Studholme, 2008). No, smatraju ga i naivnim pozitivistom, koji je više utopist, nego sociolog (Studholme, 2007). Također, u radovima su se sociolozi više bavili održivošću, nego klimatskim promjenama, stoga neki autori drže da je u sociologiji bila prisutna *klimatska* šutnja (Scoville and McCumber, 2023). Iako su autori poput Giddensa, Becka i Mola u refleksivnoj perspektivi nadvladali dualizam, smatra se da modernizacijske teorije opisuju procese društvenih promjena, ali ne i strukture budućeg društva (Bruckheimer, 2016).

Također, problem su bile i različite paradigme. Longo i sur. (2021) raspravljaju o dva pristupa: konstruktivizmu i kritičkome realizmu. Iako smatraju da je za sociološko razumijevanje i tumačenje društvenoga znanja i praksi, koje se razlikuju od biologije i fizičke realnosti, konstruktivizam vrijedan pristup, kada se radi o održivosti, on nije dovoljan. Iako je sociologija religije nastala iz „duha kritike religije“, neki od temelja su joj upravo u socijalnom konstruktivizmu (Konoblauch, 2004). No, religija je „na poseban način povezana s najrazličitijim interesima koje nazivamo također i vjera“ (Konoblauch, 2004, 8). Budući da su sustavi vjerovanja i vjerske prakse normativni kulturni elementi za većinu svjetskog stanovništva, istraživanje usmjereno na religiju omogućuje proučavanje mnogostrukih načina djelovanja, percepcija i misli ljudi kada doživljavaju klimatske promjene i nose se s njihovim utjecajima (Gerten i Bergmann 2012, 4). Ipak, kritički realizam kao filozofija znanosti je prihvatljiv jer ujedinjuje meta-teorijske pretpostavke s realizmom, smatraju Longo i sur. (2021). Archer se suprotstavlja socijalnom konstruktivizmu, smatrajući da se relativizmom upada u epistemičku zabludu (eng. *epistemic fallacy*) jer ontologija nestaje pred naletom epistemologije (Archer, 2006 ; Donati i Archer, 2015). Religija je dio društvenoga i kulturnoga sustava, ali se ne može sagledavati samo iz perspektive izoliranoga društvenoga podsistema jer se duhovnost ne razmatra odvojeno od tjelesnoga postojanja (Haberman, 2021), stoga ni sistemska teorija ne predstavlja adekvatan okvir za naše istraživanje. Za dublje razumijevanje transformacija vezanih uz klimatske promjene važno je istraživati načine na koje je religija uključena u ljudska iskustva, percepcije i ponašanja vezana uz klimatske promjene. Smatramo da je Donatijeva relacijska sociologija (Donati i Archer, 2015) koja se temelji u kritičkome realizmu Margaret Archer (2006) najadekvatniji teorijski okvir za interpretaciju naših rezultata istraživanja. Naime,

relacijska teorija drži da je društvo sačinjeno od odnosa (Donati i Archer, 2015). Središnja točka shvaćanja pojma relacionalnosti je pojam „relacijskoga subjekta, odnosno, osobe uključene u izradu odnosa i osobe koju ti odnosi oblikuju.“ (Donati i Archer, 2015, 54) S obzirom na to da prema Archer (2006) razlikujemo društvene (eng. *social identity*) i osobne (eng. *personal identity*) identitete aktera, stavovi, percepcije i ponašanja vezani uz klimatske promjene objašnjivi su iz ove perspektive jer se osobni (koji je više vezan uz vjeru i religiju) i društveni (koji je više vezan uz određivanje prema određenome fenomenu, kao što su klimatske promjene) identiteti preklapaju i tvore cjelovit identitet refleksivne i djelujuće osobe.

Uloga religije u govoru o klimatskim promjenama i ekologiji

Papa Franjo pokazao je zauzimanje Katoličke Crkve za brigu za okoliš objavom enciklike *Laudato Si'* (2015) te apostolske pobudnice *Laudate Deum* (2023) jasno povezujući krizu okoliša s krizom društva. Papa poziva na suradnju znanosti i religije, ali i ekološko obraćanje³⁸³⁸ svih religioznih (ne samo kršćana!) (Tucker i Grim 2017). Njegovi prethodnici, papa Benedikt XVI (2009) i papa Ivan Pavao II (1990) također su isticali brigu za sve stvoreno i potrebu mijenjanja životnih stilova i zaštitu okoliša, smatrajući ekološku krizu krizom morala. Smatra se da vjerski vođe, zbog svojega autoriteta i naučavanja, imaju važnu ulogu u isticanju klimatskih promjena i problema vezanih uz održivost. Tsimpo i Wodon (2016) navode tri razloga:

1. religije često naglašavaju potrebu za skladnim odnosom između čovječanstva i prirode, videći upravljanje okolišem zemlje kao moralnu dužnost,
2. vjerski vođe imaju moralni autoritet među vjernicima, posebno u pitanjima osobne etike i socijalne pravde koja su ključna za promjenu stavova prema okolišu i klimatskim promjenama.
3. vjerski vođe utječu na ogromne mreže vjernika. Kroz svoje kongregacijske propovjedaonice mogu voditi kampanje informiranja za određene uzroke.

38 Vidi *Laudato Si'* (2015, br. 220).

„Ova tri elementa zajedno sugeriraju da vjerske skupine i pojedinci imaju posebnu ulogu, iako kao što je primijetio Posas (2007), religija također može u nekim slučajevima ometati rješenja kada je vlast nad zemljom naglašena više od brige za stvaranje“ (Tsimpo i Wodon, 2016, 52). Također, istraživači, tvorci politika i vodeći znanstvenici nedavno su prepoznali važnost religija za razumijevanje klimatskih promjena kod ljudi i također za prepoznavanje smislenih odgovora na izazove koji se postavljaju (Hulme, 2017, 241).

Tucker i Grim (2017, 9) donose popis niza znanstvenih aktivnosti na globalnoj razini koji pokazuju uključenost mnogobrojnih znanstvenika i znanstvenih timova, odnosno rast u području suradnje religije i ekologije. Jasno je da će se ovo široko područje proučavanja nastaviti širiti jer je ekološka kriza sve složenija i zahtijeva sve kreativnije interdisciplinarne odgovore (Tucker i Grim 2017, 10).

Dvojakost rezultata istraživanja religioznosti i klimatskih promjena

U sociologiji su tijekom posljednjih dvadeset godina provedena različita istraživanja vezana uz religioznost i klimatske promjene. S obzirom na to da različite religije imaju svoje specifičnosti, istraživanja su pokazala dvojake rezultate. S jedne strane, klimatske se promjene percipiraju u nekim društvima ili zajednicama kao rizici, a u drugima se iskazuje skepsa prema globalnim narativima o klimatskim promjenama i čimbenicima koji ih uzrokuju (Showalter, 2019; Bertana, 2020; Dietz, 2020; Rubow, 2021). Specifični nalazi pokazali su se upravo u kvalitativnim istraživanjima, odnosno u etnografskim studijama. No, religija se smatra važnom zbog prevođenja globalnog diskursa u lokalno razumljivije oblike (Haberman, 2021). Također, **„uloga religije u ublažavanju i prilagodbi klimatskim i drugim promjenama u okolišu ambivalentna je i složena, s progresivnim i regresivnim tendencijama koje djeluju u isto vrijeme.“** (Gerten i Bergmann 2012, 7).

Istraživački ciljevi i hipoteze

Polazeći od uvodno iznesenih spoznaja, postavljena su tri istraživačka pitanja:

1. Postoji li statistički značajna razlika u percepciji pojedinih uzorka klimatskih promjena među ljudima različitih religijskih uvjerenja i praksi?
2. Postoji li statistički značajna razlika u osjećaju odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena među ljudima različitih religijskih uvjerenja i praksi?
3. Postoji li statistički značajna razlika u osjećaju zabrinutosti zbog klimatskih promjena među ljudima različitih religijskih uvjerenja i praksi?

Odgovorima na ova pitanja, postavljen je sljedeći cilj istraživanja: ustanoviti povezanost između stavova hrvatskih građana o klimatskim promjenama i njihovih religijskih uvjerenja/praksi.

Metodologija istraživanja

Uzorak

Istraživanje je provedeno koristeći sekundarne podatke dobivene u okviru desetog istraživačkog vala međunarodnog projekta *European Social Survey* (dalje u tekstu ESS) s početkom provođenja u 2020. godini. U Hrvatskoj je terenski rad proveden u 2021. godini od strane *Ipsos Puls* agencije korištenjem više faznog probabilističkog uzorka, primjenjujući način anketiranja licem u lice, i pritom kombinirajući *CAPi* i *CAMI* tehnike (ESS, 2020a). U opisanom istraživačkom valu sudjelovale su 22 zemlje, uključujući i Hrvatsku s uzorkom veličine 1592 ispitanika. Prije analize, podaci su utežani s ponderom koji se već nalazio u bazi podataka.

Instrument

Za potrebe ovog rada su odabrana određena pitanja iz anketnog upitnika posljednjeg vala istraživanja ESS-a (ESS, 2020b). Upitnik je bio preveden na hrvatski, a u radu su korišteni izvorni prijevodi. Tri pitanja se tiču

stavova ispitanika o klimatskim promjenama, dok su četiri dodatna pitanja korištena za procjenu njihovih religijskih uvjerenja i praksi.

Prvo pitanje o stavovima prema klimatskim promjenama glasi: „Smatrate li da su klimatske promjene uzrokovane prirodnim procesima, ljudskim djelovanjem ili i jednim i drugim?“. Odgovori su bili podijeljeni u pet nominalnih kategorija: (1) isključivo prirodnim procesima; (2) uglavnom prirodnim procesima; (3) otprilike podjednako prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem; (4) uglavnom ljudskim djelovanjem; i (5) u potpunosti ljudskim djelovanjem. Dodatne opcije uključivale su: (6) ne mislim da se klimatske promjene događaju; (7) odbija; i (8) ne zna. Drugo pitanje bilo je: „U kojoj mjeri osjećate osobnu odgovornost da pokušate ublažiti klimatske promjene?“, s mogućnošću odabira odgovora na ordinalnoj ljestvici od, od „0“ (uopće ne) do „10“ (u velikoj mjeri). Zadnje korišteno pitanje glasillo je: „Koliko ste zabrinuti zbog klimatskih promjena?“, s kategorijama od „1“ (uopće nisam zabrinut) do „izrazito sam zabrinut“. Posljednja dva pitanja također su nudila opcije „odbija“ i „ne znam“. (ESS; 2020b).

U vezi s pitanjima o religijskim uvjerenjima i praksama, prvo postavljeno pitanje bilo je: „Osjećate li se pripadnikom neke religije ili denominacije?“. Odgovori su bili kategorizirani kao „1“ (da) i „2“ (ne). Drugo pitanje je bilo: „Bez obzira na to pripadate li ili ne nekoj određenoj religiji, što biste rekli koliko ste religiozni?“. Ovdje su ispitanici mogli odabrati na ljestvici od „0“ (uopće nisam religiozan/na) do „10“ (vrlo sam religiozan/na). Treće pitanje se odnosilo na učestalost prisustvovanja religijskim obredima: „Ako izuzmete posebne događaje kao što su vjenčanja i sprovodi, koliko često u današnje vrijeme prisustvujete religijskim obredima?“. Ispitanici su mogli odabrati jedan od sedam stupnjeva: (1) svaki dan; (2) češće nego jednom tjedno; (3) jednom tjedno; (4) barem jednom mjesečno; (5) samo za blagdane; (6) rjeđe od toga; i (7) nikada. Posljednje korišteno pitanje glasillo je: „Osim na religijskim obredima, koliko se često molite?“. Ispitanici su pritom mogli odabrati jedan od prethodno opisanih sedam stupnjeva. Za sva pitanja postojala je opcija odbijanja odgovora ili odgovora „ne znam“ (ESS; 2020b).

Analiza

Analiza podataka napravljena je primjenom temeljnih metoda deskriptivne statistike. Za ispitivanje odnosa između kategorijalnih varijabli upotrijebljen je hi-kvadrat test nezavisnosti. Nije bila potrebna Yatesova korekcija za kontinuitet, jer su stupnjevi slobode za sve analizirane kombinacije bili veći od jedan (Petz i sur., 2012).

Rezultati su prikazani kroz tablice i grafičke prikaze, uključujući stupčaste grafikone. Statistička analiza je obuhvatila originalne kategorije varijabli iz ESS baze podataka, koje su za potrebe grafičkih prikaza pojednostavljene. „Razina religioznosti“ je s 11 kategorija svedena na tri: (1) nerelegiozan/na ili slabo religiozan/na (stupnjevi 0 do 4); (2) niti religiozan/na, niti nereligiozan/na (stupanj 5); i (3) religiozan/na ili vrlo religiozan/na (stupnjevi 6 do 10). „Učestalost posjećivanja religijskih obreda“ je sa 7 kategorija svedena na: (1) svaki dan; (2) barem jednom ili više puta tjedno (spojena su dva stupnja); (3) barem jednom mjesečno ili za blagdane (spojena su dva stupnja); i (4) rijetko ili nikada (spojena su dva stupnja). Isto je napravljeno i kod „učestalosti molitve izvan religijskih obreda“. Za stavove o klimatskim promjenama, „uzroci klimatskih promjena“ su s 5 kategorija svedeni na: (1) u uglavnom ili isključivo prirodnim procesima (spojena su dva stupnja); (2) otprilike podjednako prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem; i (3) uglavnom ili u potpunosti ljudskim djelovanjem (spojena su dva stupnja). „Osjećaj osobne odgovornosti za ublažavanje klimatskih promjena“ je s 11 stupnjeva sveden na tri: (1) uopće ne ili niska razina odgovornosti (stupnjevi 0 do 4); (2) niti niska, niti visoka razina odgovornosti (stupanj 5); i (3) u velikoj mjeri ili visoka razina odgovornosti (stupnjevi 6 do 10). Na kraju, „zabrinutost zbog klimatskih promjena“ je s pet stupnjeva svedena na: (1) uopće nisam ili nisam baš zabrinut/a (spojena su dva stupnja); (2) donekle sam zabrinut/a; i (3) vrlo ili izrazito sam zabrinut/a (spojena su dva stupnja).

Analiza podataka provedena je pomoću statističkog softvera SPSS (verzija 21), a inferencijalni zaključci temeljeni su na razini značajnosti 5%.

Rezultati

Karakteristike ispitanika s obzirom na pokazatelje religioznosti i njihove stavove o klimatskim promjenama

Analizirajući podatke, mogu se donijeti sljedeći zaključci. Kada je riječ o religioznosti, većina ispitanika, ili 72%, pripada nekoj religiji ili vjerskoj skupini. Prosječna ocjena njihove religioznosti je 5,6 na skali od 11 stupnjeva (vidi Tablicu 1).

Tablica 1. Deskriptivni pokazatelji za promatrane varijable

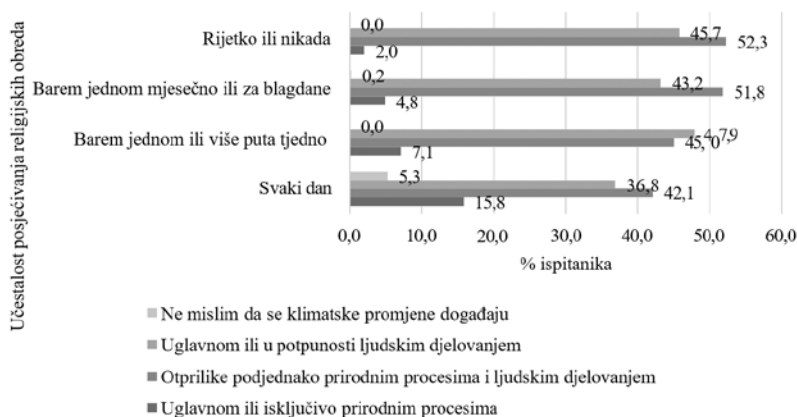
	Pripadnost religiji ili denominaciji	Razina religioznosti	Učestalost posjećivanja religijskih obreda	Učestalost molitve izvan religijskih obreda	Uzroci klimatskih promjena	Osjećaj osobne odgovornosti za ublažavanje klimatskih promjena	Zabrinutost zbog klimatskih promjena
N	1585	1576	1580	1549	1570	1565	1583
Aritmetička sredina	-	5,6	5,0	3,7	-	5,5	3,4
Medijan	-	6,0	5,0	4,0	-	6,0	3,0
Mod	Da	Stupanj 5 (17,3%)	Samo za blagdane (29,2%)	Svaki dan (33,1%)	Podjednako prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem (49,1%)	Stupanj 5 (19,3%)	Donekle sam zabrinuti/a (41,0%)
SD	-	3,0	1,5	2,4	2,1	3,0	1,0

Što se tiče vjerskih običaja, većina ispitanika navodi da prisustvuje religijskim obredima samo za vrijeme blagdana (29,2% odgovora), dok se molitva prakticira svakodnevno (stupanj 1 ljestvice) (33,1% odgovora). Po pitanju stavova o uzrocima klimatskih promjena, 49,1% ispitanika vjeruje da su one jednako rezultat prirodnih procesa i ljudske aktivnosti. Što se tiče osobne odgovornosti prema klimatskim promjenama, najveći broj ispitanika, 19,3%, osjeća srednju razinu odgovornosti, ocijenjenu s 5 na skali od 11 stupnjeva. Slično tome, zabrinutost za klimatske promjene je najčešće ocijenjena s 3, što znači da je 41% ispitanika izrazilo tek umjerenu

zabrinutost (Tablica 1). Dalje slijede rezultati o povezanosti stavova hrvatskih građana o klimatskim promjenama i njihovih religijskih uvjerenja/praksi.

Povezanost između stavova ispitanika o uzrocima klimatskih promjena i pokazatelja njihove religioznosti

U ovom dijelu istraživanja analizirani su odnosi između stavova o uzrocima klimatskih promjena i različitih aspekata religioznosti, uključujući pripadnost religiji, intenzitet religioznosti, učestalost prisustvovanja obredima, te molitvu izvan tih okvira (prvo istraživačko pitanje).

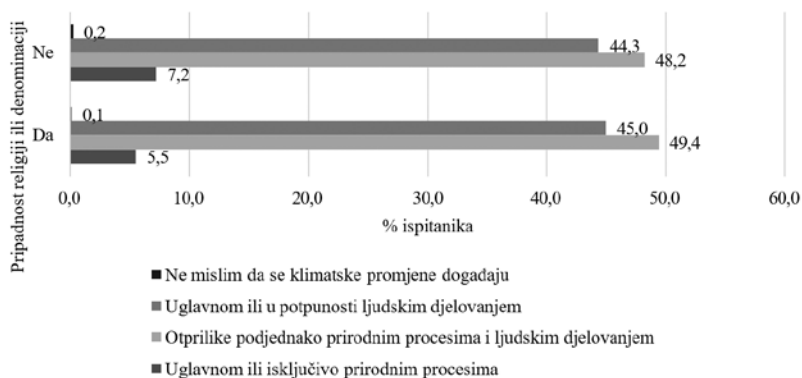

Grafikon 1. Stavovi o uzrocima klimatskih promjena u odnosu na učestalost posjećivanja religijskih obreda

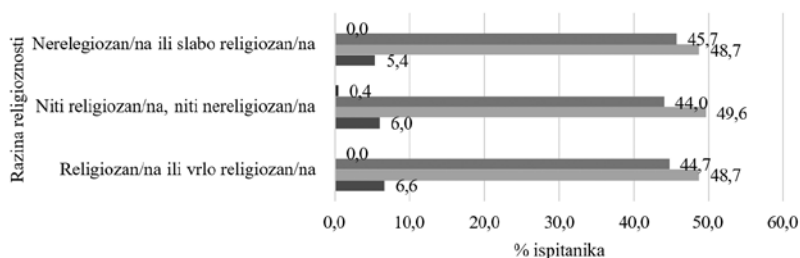
Prvenstveno, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika među hrvatskim građanima u pogledu njihovih stavova o uzrocima klimatskih promjena i učestalosti posjećivanja religijskih obreda ($\chi^2(30; N=1560)=68,710$; $p = 0,000$). U grafikonu 1 se može vidjeti da ispitanici, u odnosu na kategorije posjećivanja religijskih obreda, uglavnom nisu bili jasno opredijeljeni oko uzroka klimatskih promjena, bilo da se radi o prirodnim procesima ili ljudskom djelovanju. Relativno najviše onih koji uzroke promjena pokušavaju naći u dva opisana izvora nalazi se kod onih koji vjerske obrede posjećuju jednom mjesečno ili za blagdane (51,8%) ili i rjeđe (52,3 %). Suprotno od toga, jedino je za ispitanike koji su barem jednom ili više

puta tjedno posjećivali religijske obrede zabilježeno da je veći udio opredijeljenih i to u smjeru uzroka ljudskog djelovanja (47,9 % od svih iz opisane kategorije). Također, relativno velika zastupljenost ispitanika koji su se opredijelili za drugi uzrok klimatskih promjena, prirodni procesi, može se vidjeti kod osoba koje su rekle da vjerske obrede posjećuju svakodnevno (15,8%).

Kao što je već spomenuto, većina ispitanika smatra da su uzroci klimatskih promjena otprilike jednako povezani s prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem (vidi Tablicu 1). Analizirajući odgovore ispitanika koji pripadaju nekoj religiji ili denominaciji i onih koji ne pripadaju, primjećujemo da su udjeli osoba s takvim stavom slični (Grafikon 2). Ovaj zaključak vrijedi i za ostale kategorije vezane uz uzroke klimatskih promjena. Ovaj zaključak je testiran HI- kvadrat testom, a rezultati pokazuju da se hrvatski građani statistički značajno ne razlikuju u odnosu na uspoređivane grupe $\chi^2(5; N=1563)=2,264; p = 0,814$). Također, frekvencijska analiza nije otkrila izraženije razlike u mišljenjima ispitanika o uzrocima klimatskih promjena, bez obzira na njihovu razinu religioznosti (Grafikon 3) ili učestalost prakticiranja molitve izvan religijskih obreda (Grafikon 4). Suptilne razlike u udjelima opisanih grupa nisu se pokazale statistički značajnima ni u pogledu učestalosti posjećivanja religijskih obreda $\chi^2(50; N=1557)=51,625; p = 0,410$, ni učestalosti prakticiranja molitve $\chi^2(30; N=1528)=22,536; p = 0,834$).

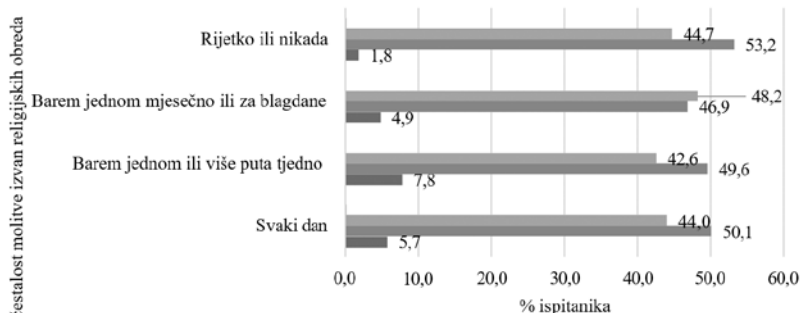

Grafikon 2. Stavovi o uzrocima klimatskih promjena u odnosu na pripadnost religiji ili denominaciji

- Ne mislim da se klimatske promjene događaju
- Uglavnom ili u potpunosti ljudskim djelovanjem
- Otprilike podjednako prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem
- Uglavnom ili isključivo prirodnim procesima

Grafikon 3. Stavovi o uzrocima klimatskih promjena u odnosu na razinu religioznosti

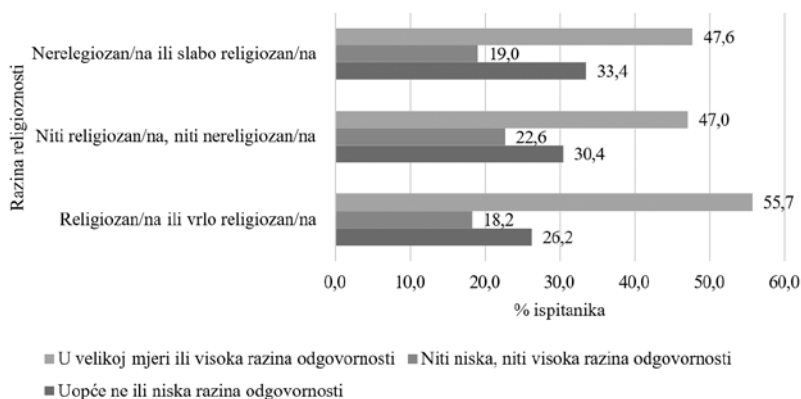

- Ne mislim da se klimatske promjene događaju
- Uglavnom ili u potpunosti ljudskim djelovanjem
- Otprilike podjednako prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem
- Uglavnom ili isključivo prirodnim procesima

Grafikon 4. Stavovi o uzrocima klimatskih promjena u odnosu na učestalost molitve izvan religijskih obreda

Povezanost između osjećaja osobne odgovornosti ispitanika za smanjenje klimatskih promjena i pokazatelja njihove religioznosti

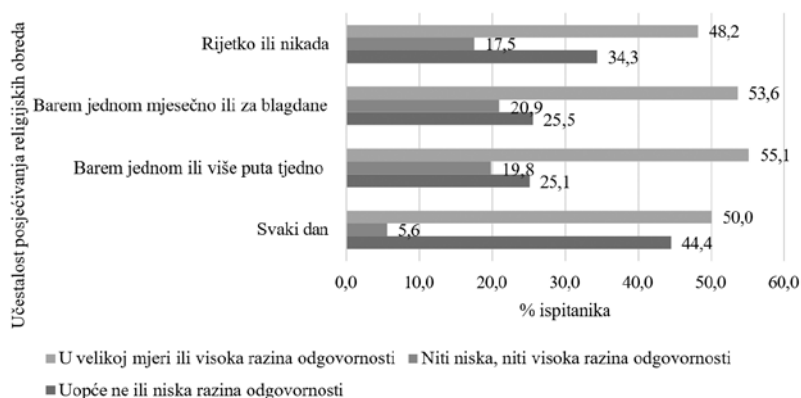
Promatrajući odnose između nečijeg osjećaja osobne odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena i različitih pokazatelja religioznosti, veći broj odnosa se pokazao statistički značajnim nego je to bio slučaj kod prethodno opisanih. Naime, oni koji su izrazili da u visokoj mjeri osjećaju osobni osjećaj odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena su bili relativno zastupljeniji (1) među religioznim, tj. vrlo religioznim osobama (Grafikon 5; 55,7% od svih pripadnika); (2) među onima koji religijske obrede posjećuju barem jednom ili više puta tjedno (Grafikon 6; 55,1% od svih u toj kategoriji); i (3) među osobama koje mole svakodnevno (Grafikon 7; 55,9% od svih u toj kategoriji), što se može tumačiti u kontekstu osobnoga i društvenoga identiteta o kojem govori Archer.

Grafikon 5. Osjećaj osobne odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena u odnosu na razinu religioznosti

Suprotno od toga, ispitanici koji su izrazili osjećaj niske razine odgovornosti ili izostanak iste za promatranu problematiku su bili relativno više zastupljeni (1) među nereligioznim ili slabo religioznim osobama (Grafikon 5; 33,4% od svih u toj kategoriji); (2) među onima koji religijske obrede posjećuju svakodnevno (Grafikon 6; 44,4% od svih u toj kategoriji); i (3) među onima koji rijetko mole ili se ne mole uopće (Grafikon 7; 33,1% od svih u toj kategoriji). Sve pronađene razlike između promatranih

skupina su statistički značajne prema prethodno opisanom redosljedu: (1) $X^2(100; N=1548)=161,884$; $p = 0,000$); (2) $X^2(60; N=1556)=97,220$; $p = 0,002$); i (3) $X^2(60; N=1527)=93,417$; $p = 0,004$).

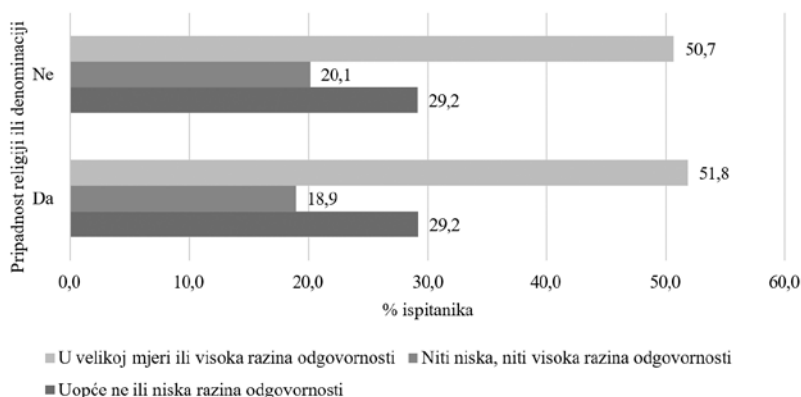
Grafikon 6. Osjećaj osobne odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena u odnosu na učestalost posjećivanja religijskih obreda

Grafikon 7. Osjećaj osobne odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena u odnosu na učestalost molitve izvan religijskih obreda

Suprotno od prethodno predstavljenih rezultata, odnos između nečijeg osobnog osjećaja odgovornosti prema klimatskih promjenama i pripadnosti nekoj religiji ili denominaciji se nije pokazao statistički značajnim

$\chi^2(10; N=1557)=11,379$; $p = 0,329$), tj. razlike između tih skupina nisu bile značajne. Ispitanici koji su izrazili veću razinu zabrinutosti i pritom su bili pripadnici religije ili denominacije su bili zastupljeniji za tek 1,1 postotni bod u odnosu na one koji su izrazili zabrinutost, ali ne i pripadnost nekoj religiji ili denominaciji (Grafikon 8).

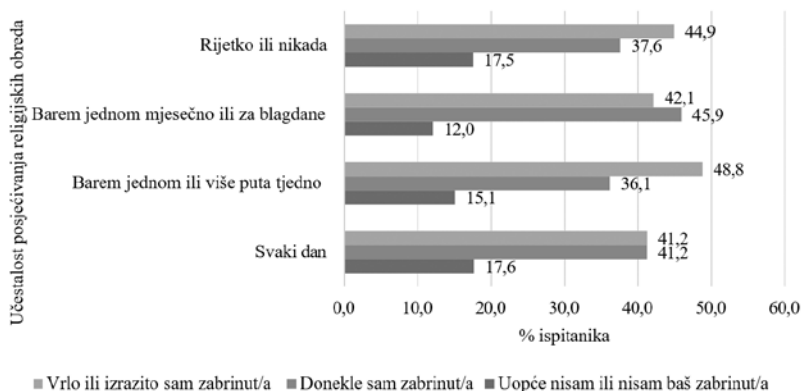

Grafikon 8. Osjećaj osobne odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena u odnosu na pripadnost religiji ili denominaciji

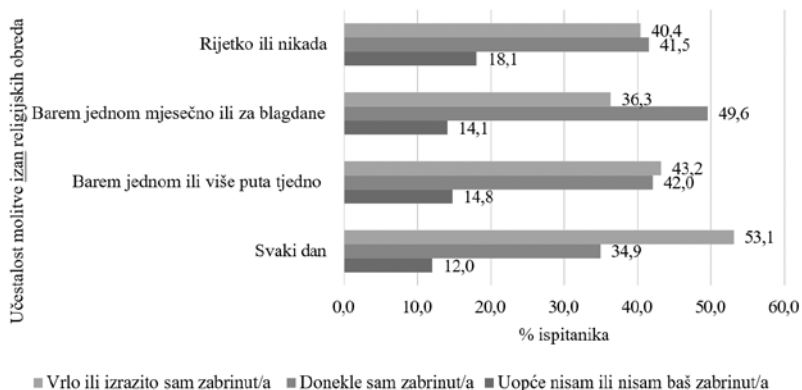
Povezanost između osjećaja zabrinutosti ispitanika zbog klimatskih promjena i pokazatelja njihove religioznosti

Zadnji dio rezultata istraživanja služi za objašnjenje veze između osjećaja zabrinutosti zbog klimatskih promjena kod ispitanika i njihove religioznosti. Od četiri testirana odnosa, dva su se pokazala statistički značajnima. Konkretno, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između različitih skupina u odnosu na njihovu razinu zabrinutosti i njihovu učestalost posjećivanja religijskih obreda $\chi^2(24; N=1571)=38,988$; $p = 0,027$), ali i učestalost molitve izvan religijskih obreda $\chi^2(24; N=1540)=44,203$; $p = 0,007$). Analizirajući grafikone, možemo zaključiti da su vrlo ili izrazito zabrinuti ispitanici relativno najzastupljeniji u skupinama: (1) oni koji barem jednom ili više puta tjedno posjećuju religijske obrede (Grafikon 9; 48,8% od svih iz te skupine); i (2) oni koji mole svaki dan (Grafikon 10; 53,1% od svih iz opisane skupine). Suprotno od toga, ispitanici koji su

izrazili nisku razinu zabrinutosti ili su rekli da nisu zabrinuti su relativno najzastupljeniji kod onih koji religijske obrede posjećuju rijetko ili nikada (Grafikon 9; 17,5%), ali i kod onih koji ih posjećuju svaki dan (Grafikon 9; 17,6%). Također, pokazalo se da su manje zabrinuti ispitanici koji mole rijetko ili se nikada ne mole izvan religijskih obreda (Grafikon 10; 18,1%).

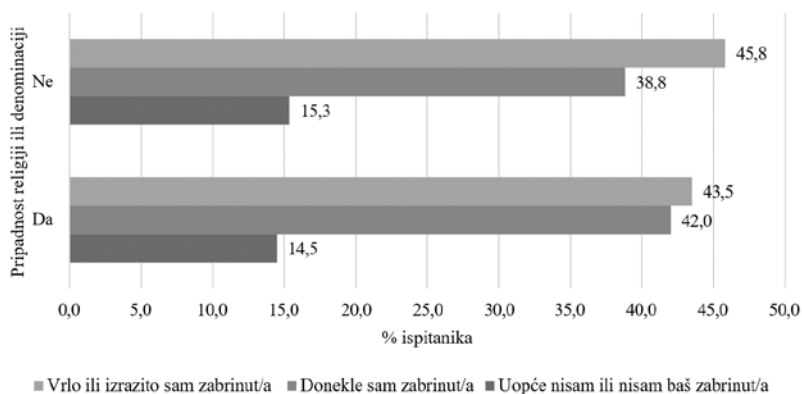

Grafikon 9. Osjećaj zabrinutosti zbog klimatskih promjena u odnosu na učestalost posjećivanja religijskih obreda

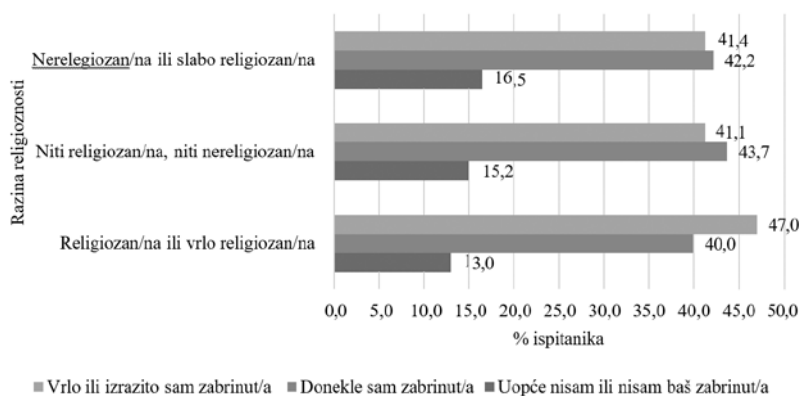

Grafikon 10. Osjećaj zabrinutosti zbog klimatskih promjena u odnosu na učestalost molitve izvan religijskih obreda

Razlike između promatranih skupina, koje se nisu pokazale statistički značajnima, prikazane su u Grafikonima 11 i 12. Konkretno, rezultati pokazuju da se skupine ljudi statistički značajno ne razlikuju s obzirom na njihovu pripadnosti nekoj religiji ili denominaciji $\chi^2(4; N=1576)=4,836$; $p = 0,314$) i razini religioznosti $\chi^2(40; N=1565)=54,271$; $p = 0,066$), a u odnosu na razinu njihove zabrinutosti prema klimatskim promjenama.

Grafikon 11. Osjećaj zabrinutosti zbog klimatskih promjena u odnosu na pripadnost religiji ili denominaciji

Grafikon 12. Osjećaj zabrinutosti zbog klimatskih promjena u odnosu na razinu religioznosti

Zaključna rasprava

Sukladno relevantnim znanstvenim istraživanjima, koja pokazuju da je ljudsko djelovanje neminovno relevantan čimbenik klimatskih promjena i većina ispitanika u Hrvatskoj smatra da su uzroci klimatskih promjena otprilike jednako povezani s prirodnim procesima i ljudskim djelovanjem. Ipak, na temelju dobivenih rezultata nije moguće donijeti zaključak jesu li ili ne religiozni ispitanici više uvjereni u antropogene uzroke klimatskih promjena. Naime, od četiri varijable koje se odnose na religioznost, statistički značajna razlika je dokazana u pogledu stavova o uzrocima klimatskih promjena i učestalosti posjećivanja religijskih obreda. Ispitanici koji svakodnevno posjećuju religijske obrede u najmanjoj su mjeri uvjereni u antropogene uzroke klimatskih promjena. Do sličnih su zaključaka došli Major-Smith i sur. (2024) što su objasnili „složenom povezanošću između religije i klimatskih uvjerenja i ponašanja koja variraju ovisno o izloženosti religiji, klimatskim ishodima te dobi ispitanika“. Stoga ćemo ovu temu ostaviti otvorenim pitanjem za daljnja i dubinska istraživanja.

Iako veći udio ispitanika (72%) pripada nekoj religiji ili vjerskoj skupini na općoj razini izražavaju umjerenu zabrinutost zbog klimatskih promjena, što se usklađuje s postojećim istraživanjima koja ukazuju da se klimatske promjene percipiraju u nekim društvima ili zajednicama kao rizici, a u drugima se iskazuje skepsa. Suzdržanost hrvatskih građana pak od suprotnih polova rizika i skepse očituje se i u osobnoj odgovornosti prema klimatskim promjenama, jer 19,3% građana osjeća srednju razinu odgovornosti. Također, unatoč visokom postotku izjašnjavanja o religioznosti, vjerska praksa je kod građana Republike Hrvatske prisutna u manjem postotku. Nešto je više u praksi molitve od odlazaka na bogoslužje, iz čega slijedi da se ispitanici većinom ne susreću učestalo s crkvenim naukom, primjerice pape Franje ili pak naučavanjem od strane drugih vjerskih vođa, svećenika ili kateheta, o čemu govore Tsimpo i Wodon (2016). No, rezultati pokazuju i da je kod onih koji posjećuju vjerske obrede svakoga dana prisutan niži osjećaj osobne odgovornosti, što se može tumačiti upravo iz Archerinog diferenciranja osobnoga i društvenoga identiteta. Naime, odnos između osobnog osjećaja odgovornosti prema klimatskim promjenama i pripadnosti nekoj religiji ili denominaciji se nije pokazao statistički značajnim, no oni koji su izrazili da u visokoj mjeri imaju osobni osjećaj

odgovornosti za smanjenje klimatskih promjena su bili relativno zastupljeniji u tri skupine:

1. među religioznim, tj. vrlo religioznim osobama (55,7% od svih pripadnika);
2. među onima koji religijske obrede posjećuju barem jednom ili više puta tjedno (55,1% od svih u toj kategoriji); i
3. među osobama koje mole svakodnevno (55,9% od svih u toj kategoriji).

Stoga se može zaključiti da se kod religioznih građana, koji učestalo prakticiraju svoju vjeru očituje preklapanje osobnoga i socijalnoga identiteta, podrazumijevajući da se osobni identitet odnosi na religioznost i moral (koji uključuje i brigu za sve stvoreno!) sa društvenim identitetom, koji podrazumijeva odgovornost pojedinca za zajednicu i društvo. No, odskaču ovdje rezultati koji pokazuju da kod onih koji svakodnevno pohađaju vjerske obrede ta odgovornost izostaje ili je osjećaj nizak, što možemo tumačiti prevladavanjem osobnoga identiteta, koji isključuje moralni nauk o brizi za druge, ali i isključuje društveni identitet u smislu odgovornosti pojedinca za društvo. Tu se zato javlja i niz novih, otvorenih pitanja, na koja bi se budućim istraživanjima u Hrvatskoj moglo odgovarati, osobito u okvirima relacijske teorije (Donati i Archer, 2015). Odnosno, valjalo bi preispitati tezu o prevođenju globalnih diskursa u lokalno razumljive oblike (Haberman, 2021) unutar ove specifične istraživačke teme, kao i razjasniti kakvi su i koliki su dosezi govora vjerskih vođa, koji uključuje i govor o klimatskim promjenama, održivosti i potrebi iznalaženja novih životnih stilova (Franjo, 2015) kod svećenika i kateheta koji su u svakodnevnoj komunikaciji s vjernicima, odnosno na koji se način prenosi i implementira (u širem smislu) taj dio socijalnoga nauka Crkve. Ta bi analiza poslužila interpretacijama (relacijskoga) odnosa institucije (institucijskoga nauka) prema subjektima (vjernicima) i *vice versa*. Između ostaloga, prema Hulmeu (2017, 248) vrijedilo bi istražiti „kako pojedini vjernici tumače doktrinarne, etičke i bihevioralne izjave o klimatskim promjenama koje proizlaze od vjerskih vođa i koji rasponi takvih laičkih tumačenja mogu biti – i jesu li – smješteni unutar vjerskih tradicija i zajednica?“ te predlaže da se provede empirijsko istraživanje o laičkim čitanjima i upotrebi enciklike *Laudato Si'*. U istraživanju provedenom na nereprezentativnom uzorku vjernika u Hrvatskoj, rezultati su pokazali da je gotovo polovina ispitanika čula za encikliku *Laudato Si'* tek putem znanstveno-stručnog

projekta CRO Laudato Si³⁹ i da je kod većine ispitanika upravo projekt potaknuo interes za teme brige za okoliš i potrebite (Brgles i sur. 2021). Taj rezultat ukazuje da socijalni nauk Crkve, stoga i teme vezane uz brigu za okoliš, uspješno oživljava u stvarnome životu aktera implementacijom projekata fokusiranih na specifične teme. Na tome je tragu istraživanje u Hrvatskoj pokazalo da se upravo supsidijarnost pokazuje ključnom jer je projekt imao i pozitivne učinke u skupni mladih (Brgles i sur., 2021). Također, na individualnoj razini vrijedilo bi ispitati gdje se religiozni građani informiraju o klimatskim promjenama i kojim izvorima informacija vjeruju te koji su glavni poticaji koji ih usmjeravaju (motiviraju) na kreiranje pozitivnih stavova o održivosti, uzimajući u obzir da se radi o pitanjima socijalne pravde i etike. Stoga i na tom tragu treba postavljati daljnja pitanja vezana uz povezanost određenih dimenzija religioznosti sa stavovima o klimatskim promjenama. Isto tako valjalo bi ispitati percepciju i stavove o povezanosti zdravlja i ekološkoga obraćenja o čemu govori Purnomo (2022). Zsigurno se, prema rezultatima može tvrditi, da dio religiozne populacije još nije proživio ekološko obraćenje, u kojemu se kroz brigu za okoliš i potrebite prožima individualni i društveni identitet, kao i trojstveni relacijski odnos u životu čovjeka.⁴⁰

Hulme (2017) također vidi mnoga otvorena pitanja, posebice vezana uz regionalnu raspršenost istraživanja na makrorazini, ali i vrijednosnom povezivanju makro problema s mikro razinama.⁴¹

Na koncu, treba istaknuti da prema Sadowskom (2025) postoje mnoge naznake za „ekološko buđenje“ kod religioznih kršćana, ali i u drugim religijama. Sadowski (2025) citira i prof. Mary E. Tucker, suosnivačicu *Yale Forum on Religion and Ecology*, koja tvrdi da religije ne mogu sam prevladati ekološku krizu, ali i da je prevladavanje iste bez uključivanja religija nemoguće. Ipak, važno je i naglasiti da su religijska i vjerska uvjerenja čimbenik koji ima mnogo ograničeniji utjecaj na ljudske odluke nego što se općenito pretpostavlja. Proces donošenja odluka reguliran je višestrukim uvjetima i izuzetno je složen. Iako vjerska uvjerenja utječu na ljudske

39 Projekt su provodili znanstvenici s Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u suradnji s interdisciplinarnim timom znanstvenika s drugih sveučilišta i Nacionalnim bratstvom franjevačkoga svjetovnoga reda.

40 Podrazumijeva odnos s Bogom, drugima i Zemljom (Papa Franjo, 2015).

41 „Tanke globalne vrijednosti ne obuhvaćaju u potpunosti cijeli raspon zabrinutosti i obveza koje su izrazile pogođene zajednice, primjerice, tvrdnje o svetim krajolicima, božanskoj uzročnosti, etičkoj odgovornosti ili društvenoj solidarnosti“ (Hulme 2017, 245).

odluke, ona su samo jedan od mnogih čimbenika koji određuju čovjeka. Na njegove odluke utječu i drugi aspekti kao što su ekonomija, politika⁴², estetika, etika, psihologija, zdravlje⁴³ itd. U posebnim slučajevima, složena kombinacija svih tih čimbenika rezultira ljudskim odlukama čije posljedice mogu biti povoljne ili štetne za okolinu (Sadowski, 2020, 80).

Izvori

- ESS (2020a). *ESS data portal*. <https://ess.sikt.no/en/study/172ac431-2a06-41df-9dab-c1fd8f3877e7/433>
- ESS (2020b). *Source Questionnaire Round 10 2020/2021*. https://stessrel-pubprodwe.blob.core.windows.net/data/round10/fieldwork/croatia/ESS10_questionnaires_HR.pdf

Literatura

- Archer, M. (2006). Persons and Ultimate Concerns: Who We Are is What We Care About. U: E. Malinvaud i M. A. Glendon (ur.), *Conceptualization of the Person in Social Sciences* (11th ed., str. 262–283). Pontifical Academy of Social Sciences. https://www.pass.va/content/dam/casinapioiv/pass/pdf-volumi/acta/acta_11/acta11-archer.pdf
- Beck, R., & Miller, C. D. (2000). Religiosity and agency and communion: Their relationship to religious judgmentalism. *The Journal of Psychology*, 134, 315–324.
- Benedikt XVI (2009). *Caritas in Veritate: On Integral Human Development in Charity and Truth*. Libreria Editrice Vaticana. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html.
- Bertana, A. (2020). The Impact of Faith-Based Narratives on Climate Change adaptation in Narikoso, Fiji. *Anthropological Forum*, 30(3), 254–273. <https://doi.org/10.1080/00664677.2020.1812050>
- Brand, K.W. (1998). Soziologie und Natur — eine schwierige Beziehung Zur Einführung. U: Brand, K. W. (ur.), *Soziologie und Natur. Theoretische*

42 Primjerice, dvojakost odnosa prema klimatskim promjenama povezana s religioznošću, može povezati i sa političkim opcijama i stavovima (Leduc, 2012). Također, raste broj studija koje pokazuju kako je konzumerizam nova ideologija, odnosno kvazi-religija, koju podupiru i redukcionistički znanstveni pogledi, stoga je enciklika *Laudato Si'* dobrodošla s pozivom na suradnju između religije i znanosti, ali i pozivom na *ekološko obraćenje* svih religioznih (Tucker i Grim 2017).

43 Purnomo (2022).

- Perspektiven*. (str. 9–29). Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-663-11442-0_1
- Brgles, M. M., Turza, Z., Žagmešter, M. (2021). The CRO Laudato SI' Project: Goals, Activities, and Social Outcomes. *Studia Ecologiae Et Bioethicae*, 19(4), 27–37. <https://doi.org/10.21697/seb.2021.19.4.03>
- Bruckmeier, K. (2016). *Social-Ecological Transformation: Reconnecting Society and Nature*. Springer.
- Dietz, T., Shwom, R., Whitley, C. T. (2020). Climate Change And Society. *Annual Review of Sociology*, 46(1), 135–158. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054614>
- Donati, P., Archer, M. S. (2015). *The Relational Subject*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer-Kowalski, M., Schaffartzik, A. (2020). Umwelt und soziale Ökologie. U: E. Flicker i M. Prazer (ur.), *Forschungs- und Anwendungsfelder der Soziologie*. Beč: Facultas, 266–281.
- Gerten, D., Bergmann, S. (2012). *Religion in Environmental and Climate Change: Suffering, Values, Lifestyles*. London: Continuum.
- Haberman, D. L. (2021). *Understanding Climate Change through Religious Lifeworlds*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hulme, M. (2017) Climate Change. Varieties of religious engagement. U: W. Jenkins, M. E. Tucker, i J. Grimm (ur.), *Routledge Handbook of Religion and Ecology* (str. 239– 248). Abingdon; New York: Routledge.
- Ivan Pavao II. (1990). XXIII World Day for Peace 1990, Peace with God the Creator, Peace with all of Creation. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html
- Knoblauch, H. (2004). *Sociologija religije*. Zagreb: Demetra.
- Koehrsen, J., Blanc, J., Huber, F. (2021). How „green“ can religions be? Tensions about religious environmentalism. *Zeitschrift Für Religion Gesellschaft Und Politik*, 6(1), 43–64. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00070-4>
- Leduc, T. (2012). Contemplating Climategate: Religion and the Future of Climate Research. U. D. Gerten i S. Bergmann: *Religion in environmental and climate change: Suffering, Values, Lifestyles*. (str. 46–65). London: Continuum.
- Longo, S. B., Isgren, E., Clark, B., Jorgenson, A. K., Jerneck, A., Olsson, L., Kelly, O., Harnesk, D., York, R. (2021). Sociology for sustainability science. *Discover Sustainability*, 2(1). <https://doi.org/10.1007/s43621-021-00056-5>
- Major-Smith, D., Halstead I., Golding J., Major-Smith K. (2024). *Associations between religiosity and climate change beliefs and behaviours in the Avon Longitudinal Study of Parents and Children (ALSPAC)*. <https://doi.org/10.31219/osf.io/rqz3f>

- Papa Franjo. (2015). *Laudato Si'. Enciklika o brizi za zajednički dom*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Papa Franjo. (2023). *Laudate Deum. Apostolska pobudnica o klimatskoj krizi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Petz, B., Kolesarić, V., i Ivanec, D. (2012). HI-kvadrat test. U: *Petzova statistika*. 189–215. Zagreb: Naklada Slap.
- Purnomo, A. B. (2022). The Importance of Ecological Conversion for the Care of the Earth and Human Health in the Encyclical *Laudato Si'*. *Dialogo*, 8(2). 132–139. <https://10.51917/dialogo.2022.8.2.10>
- Rubow, C. (2021). Climate Change Never Travels Alone. U: D. L. Haberman (ur.) *Understanding Climate Change Through Religious Lifeworlds*. Bloomington: Indiana University Press.
- Sadowski, R. (2025). The Role of Christianity in Ecological Awakening: Foundations for Christians' Sustainable Behavior Toward Nature . *Problemy Ekorozwoju*, 20(1), 15–24. <https://doi.org/10.35784/preko.6835>
- Scoville, C., & McCumber, A. (2023). Climate silence in sociology? How elite American sociology, environmental sociology, and science and technology studies treat climate change. *Sociological Perspectives*, 66(5), 888–913. <https://doi.org/10.1177/07311214231180554>
- Showalter, K., López-Carr, D., i Ervin, D. (2019). Climate Change and Perceived Vulnerability: Gender, Heritage, and Religion Predict Risk Perception and Knowledge of Climate Change in Hawaii. *Geographical Bulletin*, 60(1), 49-71.
- Slimak, M. W., Dietz, T. (2006). Personal values, beliefs, and ecological risk perception. *Risk Analysis*, 26(6), 1689–1705. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2006.00832.x>
- Studholme, M. (2007). Patrick Geddes: Founder of Environmental Sociology. *The Sociological Review*, 55(3), 441–459. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00718.x>
- Studholme, M. (2008). Patrick Geddes and the History of Environmental Sociology in Britain: A Cautionary Tale. *Journal of Classical Sociology*, 8(3), 367-391. <https://doi.org/10.1177/1468795X08092384>.
- Tsimpo, C., Wodon, Q. (2016). Faith Affiliation, Religiosity, and Attitudes Towards the Environment and Climate Change. *The Review of Faith & International Affairs*, 14(3), 51–64. <https://doi.org/10.1080/15570274.2016.1215850>
- Tucker, M. E., i Grim, J. (2017). The movement of religion and ecology. U: W. Jenkins, M. E. Tucker, i J. Grimm (ur.), *Routledge Handbook of Religion and Ecology* (str. 3– 12). Abingdon; New York: Routledge.

THE CORRELATION BETWEEN RELIGIOSITY AND ATTITUDES TOWARDS CLIMATE CHANGE AS DETERMINED BY THE EUROPEAN SOCIAL SURVEY

Abstract

It has been proven that climate change is not only a natural transformation, but is also deeply connected to the economy, society, and culture. Religion is a part of the social and cultural system, but it cannot be viewed solely from the perspective of an isolated social subsystem because spirituality is not considered separately from physical existence (Haberman, 2021). In order to gain a comprehension of the transformations associated with climate change, it is imperative to investigate the extent to which religion influences individuals' experiences, perceptions, and behaviors pertaining to climate change. Religion is important for translating global discourse into more locally understandable forms (Haberman, 2021). This paper examines the relationship between certain characteristics of religiosity and religious activity, and attitudes towards global climate change among the inhabitants of Croatia. The analysis was conducted on the data of the „European Social Survey“. The results of the HI-square analysis indicate that there is a statistically significant, but relatively weak relationship between observed indicators and attitudes, which is consistent with previous research. The contribution of the results can be seen in providing an overview of the situation and in explaining the direction and intensity of individual connections between religiosity and attitudes towards climate change of respondents in the Croatian context.

Keywords: society, European Social Survey, climate change, religion, transformation